

Pest város újraterelítése a török hódoltság után.

Buda 1686 szeptember 2-iki megvétele a nagy török háborúnak csupán egyik közbelső részlete volt, a küzdelem tovább folyt, s a felsőbb hatóságok figyelmét ez inkább lekötötte, mint az elfoglalt Buda és Pest rendbehozatala. Mindazonáltal erről sem feledkeztek meg, s az udvari kamara már 1686 szeptember 10-én értesítette a General Kriegs-kommissariatot, hogy a budai élelmezési hivatalt (Proviant-Verwaltung) és a kamarai érdekek képviselőjét (die Inspection super re camerali) Werlein János Istvánra bízta, ki egyidejűleg rendeletet kapott, hogy állását haladéktalanul foglalja el.¹ Werlein János István érsekújvári élelmezési intéző (Proviant-Verwalter) volt, s érdemeinek jutalmául kapta új állását. Ezen állást 1686 szeptember 28-án foglalta el, s szeptember 29-én már jelentette az udvari kamarának, hogy Budát rettenetes állauotban találta: nem volt egyetlen ép tető, egyetlen darab fa a városban, hanem egészen az alapfalakig minden fel volt dűlve (alles in Grundt und bis in die Keller verbrennen). Mindenek előtt egy mérnökkari tiszt társaságában bejárta a várost, s kaszárnyák számára alkalmas helyeket jelöltek ki, mert a helyőrség számára szállásokról kellett gondoskodni. Szó volt egyes házak esetleges kijavításáról is, de a tisztogatás és javítás háromszor annyi munkát jelentett volna, s a vidéki lakosság a töröktől való félelem miatt nem volt hajlandó segédkezni, a 3000 főnyi helyőrség pedig nem volt elég a végzendő munkához.²

Különösen a vár helyreállítása volt sürgős, s az udvari kamara utasította a magyar kamarát, hogy a felsőmagyarországi kincstári jószágokról dunai hajókon épületfát küldjenek Budára (pro reparatione civitatis regiae Budensis et eiusdem fortalitii.)³ Az erősítési munkálatokat Venerio Ceresola császári építőmester vezette, ki már Érsekújvár, Esztergom és Lipótvár

¹ Hofkammer Archiv.

² Hofkammer Archiv.

³ 1686 október 5-én. Hofkammer Archiv.

építésénél is közreműködött s épen ezért az udvari kamara 1686 október 15-i rendelete értelmében a mestergarason kívül havi 50 frt fizetést is kapott. Nem állott azonban rendelkezésre elegendő kőműves, Venerio Ceresola kénytelen volt Ausztriában kőműveseket toborozni s útiköltségeikre az udvari kamara 1686 október 27-én 345 frtot utalt ki. Ugyanaz volt a helyzet az ácsoknál is, kiket Asole György ácsmester toborzott ugyancsak Ausztriában, s útiköltségeikre az udvari kamara 1686 november 27-én utalt ki újabb 173 frtot. De a kecskeméti és körösi lakosság robotmunkáját is felhasználták a vár építésénél s a haditanács szigorúan eltiltotta a szolnoki várparancsnokot azok igénybevételétől.* Ezekből a mesteremberekből és robotosokból került ki Buda és Pest első lakossága, mert a kőművesek és ácsok állandó munkát találtak a romokban heverő két városban, a robotosok közül pedig sokat ott tartott a szebb jövő reménye. A rendszeres telepítést illetően az udvari kamara és a haditanács között kezdetben ellentét volt, mert az udvari kamara nem volt hajlandó a meghódított területeken görögkeleti vallású szerbeket elhelyezni, a haditanács pedig bécsi mintára ezeket is be kívánta fogadni, ezért minden jelentkező számára ingyen házhelyet sürgetett, hogy az elpusztult telepek mielőbb benépesíttessenek (die Häuser auch umbsonst denen, so sich darumben anmelden und selbige bauen wollen, zu überlassen weren).⁴

Az udvari kamara kénytelen volt merev álláspontjából engedni, s 1686 szeptember 25-i átiratában kijelentette, hogy nem fog kifogást emelni a szerbek megtelepedése ellen (dass solche Leythe nicht auszuschliessen).

1686 november 2-án az udvari kamara előterjesztést tett az uralkodónak, melyben a telepítési politika irányelveit fejtette ki. E szerint mindenekelőtt a várbeli házak értékesítésére kell gondot fordítani s a kincstári célokra szükséges épületeken kívül a többit *német* és a *visszatoglalásban résztvett nemzeti-ségű telepesek* között kell építési kötelezettséggel kiosztani. Juttatni lehet azonban a *magyar mágnásoknak* is, nehogy velük szemben keményszíviűeknek lássanak (cum durum esset illos omnes excludi). Míg ily módon a várból a magyarokat ki

* Az udvari kamara 1686 november 27-én Werleinhez.

⁴ 1686 szeptember 16. Hofkammer Archiv.

akarták zárni, addig az alsóvárosban és a pesti oldalon nem kívántak ilyen megkülönböztetést tenni, sőt szántóföldet, rétet és szőlőt is ígértek a telepeseknek. Az uralkodó ezzel szemben úgy döntött az 1686 november 5-i audiencián, hogy a várbeli házhelyek kiosztásával várni kell a vár terveinek bemutatásáig.⁵

A házhelyigényekkel a kamarai adminisztrátornak sok baja lehetett, mert már 1686 december 8-án felpanaszolta az udvari kamarának, hogy még az egyszerű iparosok is (ein jedweder was Standt oder Condition er auch möge und sogar auch Handerwerckhsleith) a jobb házakra tartanak igényt, holott ezeket a királyi udvartartással Budára érkezendő lovagoknak és minisztereknek szánta (für künftig mit einer königlichen Hoffstatt anher khommende Cavalieri und Ministri weren) s joggal érhetné szemrehányás, ha a polgárok szép házakhoz jutnának, a nevezettek pedig kénytelenek lennének kisebb házakkal beérni. Az udvari kamara erre úgy rendelkezett, hogy az iparosok és más hasonlóak (die Handwerckhs und andere gemeine Leith) az alsóvárosban telepítendőek meg, a jobb házak pedig fenntartandók a rangbeliek (für Standtspersonen) számára.⁶

1687 június 11-én az udvari kamara a haditanács azon tervét közli a kamarai adminisztrátorral, hogy a határvidékről 600 huszárt és 500 hajdút kíván letelepíteni, ha elegendő házhely áll rendelkezésre. Úgy látszik, hogy a kamarai adminisztrátor nem lelkesedett e tervért, mert 1687 július 8-án az udvari kamara azon indokolással utasította el a határőrök megtelepítését, hogy veszélyeztetnék az utakat, kifosztanák a kereskedőket és tönkretennék a parasztokat.*

Nagy jelentőségű volt Pest város fejlődése szempontjából az udvari kamara 1688 január 8-i azon elhatározása, hogy Pozsonyból és Komáromból a tábori hajóhivatal Pestre hozassék, mert az alkalmazottak számára házakat kellett építeni s ez a telepesek építőkedvét is előmozdította. Különben Buda és Pest építése kezdetben elég lanyhán haladt, mert mikor 1694 végén Palm János Dávid udvari kamarai tanácsos itt járt, még nem sok biztatót látott, s joggal kifogásolta a kama-

⁵ Hofkammer Archiv.

⁶ Hofkammer Archiv.

* Hofkammer Archiv.

rai adminisztrátornak addigi tevékenységét. E szerint Buda még mindig romokban hever (die Statt so noch in dem Steinhauften undt Wüsterney, in welcher sie durch mit Brand undt Mord geschehene Eroberung gerathen, lieget), s a kamarai alkalmazottakon kívül más még alig épített házat. A városi tanács züllés előtt áll, mert a kamarai adminisztrációt magánérdekek vezetik (die Privateffekten mehr als eine recht-schaffene Sorgfalt), amiben a várparancsnok is versenytársul szegődött. A város határa nincs még megszabva (die Statt hat noch dato keinen ausgezeichneten Bürgerfrieden), nincs egyetlen órájuk sem (nicht einmal eine Uhr) s a vizet drága pénzen a Dunából kell felhordatni. A vidék helyzete sem kedvezőbb azonban, mert földművelésre senki sem vállalkozik, a legjobb esetben állattenyésztést űznek. A kamarai alkalmazottak csupán a saját hasznukat nézik, a kincstár érdekeivel egyáltalán nem törődnek. A telekkönyv rendetlen és hiányos, Werlein óta nem készült újabb birtokösszeírás s a házakhoz járó szántóföldeket még mindig nem osztották ki. A bortizedből befolyt borokat Prunner érdömester olcsó áron összevásárolta s nagy haszonnal adta el. Az erdőhivatal és építési hivatal sokkal többre kerül, mint amennyi jövedelmet hajt. Egyedül a harmincad hivatal állotta meg a helyét, de azt át kell helyezni a határra.

Különösen hangsúlyozza a jelentés, hogy Buda és Pest városokra nagyobb gondot kell fordítani, mert nem csak népessége csekély, s épületei elhanyagoltak, de rossz a közigazgatása is. Az új telepéseket a tizeden kívül minden más fizetéstől fel kellene menteni, mert ez csábítana leginkább a letelepedésre, a lakosság száma emelkednék, az ipar és kereskedelem fellendülne, s mindkét város annyira megvagyonosodnék, hogy nem csupán a vidék mezőgazdasági termékei lennének itt értékesíthetők, hanem a kincstár is bőséges jövedelemhez jutna.

Pest város betelepítését illetőleg a gr. Heidersheimb General Kriegscommissarius azon tervét ajánlja kivitelre, hogy a budai várhegy körül lakó rácokat (die Rätzen so an dem Berg von Ofen liegn undt den Orth gleichsamb bloquieren) s a szentendrei szigeten lakókat is, a földműveléssel foglalkozók kivételével, telepítsék át Pestre, s jelöljenek ki számukra a magyar és német telepesektől különálló területet azzal, hogy

bírájuk katonai joghatóság alatt áll. Egy időre fel lehetne őket menteni az adózás alól is, de vigyázni kell, nehogy túlságosan meggazdagodjanak (obwohlen es nicht rathsamb ist diese Leuthe alzu vermögend werden zu lassen), s különösen azt nem szabad megengedni, hogy Buda és Pest gazdasági életét hatalmukba kerítsék (dass das oeconomicum welches mann so recht angegriffen wirdt, Ofen und Pest zu rechten emporiis machen kann, in ihre Hände falle).

Véleménye szerint Pest és a budai alsóváros a kereskedelem céljaira lennének berendezendők, a budai várban pedig a hatóságok, a nemesség és a polgárság nyerhetne elhelyezést. Különösen hangsúlyozza, hogy a város területét végre ki kellene jelölni, s a telekkönyveket rendbe kellene hozni. Aki építési kötelezettséggel házhelyet szerzett, attól biztosítékot kell venni, s ha kötelezettségének nem tenne eleget, el kell kobozni a biztosítékát. Sürgősen rendezni kell a városigazgatást, mert az olyan rossz, hogy a becsületes s gondolkozó ember nem mer itt megtelepedni (ein jeder ehrbar und verständige Mann sich dahin zu setzen billich Scheu tragen thut). Vásárjogot kell adni mindkét városnak, órát kell venni számukra, s általában törekedni kell a két városban rejlő tőkét megfelelően kamatoztatni.⁷

Ebből a jelentésből nyilvánvaló, hogy az első 10 esztendő telepítési munkája nem járt nagy eredménnyel, s különösen a pesti oldal, amelyre kevesebb gondot fordítottak, nem biztatott még szebb jövővel. Romer Flóris a telekkönyvek alapján kísérelte meg Pest város első telepeseinek ismertetését, ez a forrás azonban nem kielégítő, mert az udvari kamara csupán 1694 július 9-én rendelte el az osztrák mintájú telekkönyvek behozatalát. Addig is bevezették ugyan a telekadományokat, de nagyon rendetlenül. Kötünik a pestvárosi tanács 1696 június 31-i panaszából, melyet az udvari kamarának nyújtott át. E szerint egyes házhelyekre telekleveleket ad ki a kamarai adminisztrátor anélkül, hogy figyelemmel lenne a régebbi adományokra (ohne Unterrichtung von dem Grundtbuch mit Ertheilung des Hausbriefs auf ein Stöhl versichert). Az ily módon biztosított házhelyeket később újra visszaveszik (baldt hernach das gegebene wieder abspricht),

⁷ 1696 szeptember 28. alatt. Hofkammer Archiv.

s felmérésekkel is állandóan nyugtalanítják a telektulajdonosokat (item zum Nachteil des Grundtbuchs undt der Nachbarn die Plätz hin undt wieder ausmesst undt vergibt). Magas díjakat szednek a teleklevelekért s ezáltal az új telepeseket, kik kevés pénzzel rendelkeznek s adókkal is meg vannak terhelve, elriasztják a házhelyek elfogadásától (die neue Bürger, deren bis dato ohnedem vill mit schlechten Mitlen auf Pest kommen seynt, undt in Erwegung des gebrauchlichen Burgerrechts, auch Abführung der angesetzten Portionsanlagen etc. ein zimbliches zu tragen müssen, von Annehmung eines Hausplatzes abschreckhet), miáltal a város fejlődése megakadályoztatik. De különben is. alkalmatlan számunkra a budai telekkönyvvezetés, mert jégzajlások és záporosók alkalmából nehéz átmenni a Dunán. Sokkal megfelelőbb lenne, ha a telekkönyvvezetést a kamarai adminisztráció és az udvari kamara felügyelete alatt a városi tanács intézné, s az innen származó jövedelmek közcélokra, nevezetesen utak és terek fenntartására lennének fordíthatók (das solcher zu dem publico, als zu Erhaltung der Gassen, Plätz undt andern dergleichen Angelegenheiten mehr gewidmet undt angelegt werde). A telekkönyv átengedése ellenében arra kötelezik magukat, hogy 2 hónapon belül 2000 mázsa lisztet szállítanak be a budai élelmezési raktárba.

Az udvari kamara ez ügyben a kamarai adminisztrációtól kért véleményt, mely 1696 július 21-én azt jelentette, hogy Hiltl Farkas titkár már elkészítette a várbeli és vízivárosi telkek felmérését s Szt-Mihály napján elkészül a pesti telkek felmérésével is, amikor majd megállapítható lesz az is, hogy telekdíjakból mennyi jövedelemre lehet számítani (mithin was die eigentliche Ertrag sowohl des Pester, als Ofner Grundtbuch seye, fundamentaliter gezeigt werden würdt). E munka befejezéséig mindenesetre várni kellene a döntéssel, de különben sem látszik alkalmasnak a városi tanács a telekkönyvek vezetésére, mert nincsenek megfelelő alkalmazottai. Ezzel szemben a véleményadásra felhívott alsóausztriai számvevőség határozottan pártolta a városi tanács kérését, s kifogásolta az addigi telekkönyvvezetést.⁸ Az udvari kamara döntése mindamellett a város ellen ütött ki, a telekkönyveket nem adta át a városi tanácsnak. Ezek után nem tulajdoníthatunk nagy érté-

⁸ Hofkammer Archiv.

ket a ránk maradt legrégibb pesti telekkönyvnek, mely az 1687—96 között kiadott telekleveleket tartalmazza. E szerint 1687-ben a következők kaptak Pesten teleklevelet: Hammer Kristóf kádármester, Proberger Jakab sörfőző, Suchentrunk György kovácmester, Knöpper Bálint hadnagy, Karpfenstein István, Jaskó Mihály molnármester, Pressl Pál fürdős, Sax Simon kötélverő, Riemer Márton, Mihaczi Mihály, Wenzel von See, Lindvay György, Grienwalt Pál puskaműves, Sötér Ferenc szolgabíró, későbbi alispán, Szentiványi István puskaműves, Tobisch János rác szücsmester és Wassermann Katalin. 17 között 4 neve szerint magyar volt, köztük Pest vármegye későbbi alispánja.

1688-ban a következők kaptak telekleveleket: Purgonowsky Miklós szappanos, Hasel György, Bittner Miklós hajóhivatali őrnök, Köpfl Mátyás pék, Kalcher Márton, Ormosdy Jakab szabó, Tóth Mátyás, Manni András, Szabó Istvánné, Pursch Mihály csizmadia és Szücs Mihály. 11 között már 5 magyar és 1 császári tisztviselő.

1689-ben feltűnően kevesen, csak ketten kaptak teleklevelet, nevezetesen Gagyai Báthory Gábor és Zoltán László kapitány, későbbi pestmegyei főbiztos, mindketten magyarok. 1690-ben és 1691-ben egyetlen házhelyeladás sincs feljegyezve, s csupán 1692 július 8-án kapták az első teleklevelet Bobits Péter és Mihály testvérek.

1692 július 15-én egyszerre 33 telepes számára állított ki a kamarai adminisztráció telekleveleket, köztük többen ingyen (umbsonst) jutottak a házhelyekhez, ami addig teljesen ismeretlen volt. Ez a tömeges házhelykiutalás tömeges beköltözésre vall, aminek indítókait feltárni nem sikerült. Ezen új telepesek a következők: Szunyogh Imre szolgabíró, Pressl Bertalan üveges, Schueffer Mátyás, Simonovich Szücs Péter, Lakatos Gábor, Ács József, Szücs Ferenc, Szücs Mátyás, Pfeiffenmacher Lukács, Szücs István, Nehrer Márton mészáros, Hazi (talán Hadzsi) Márton, Tatár István, Pirkcher Pál, Hunes Simon tímár, Forgách Istók, Nad (talán Nagy) Gergely, Sarlay János, Császár Mihály, Pressburger István, Schelb Péter, Trenckher Mátyás, Apczy István, Fischl (helyesen Ficsór) Márton, Szücs János, Kovács János, Merbach Hermann, Khan (helyesen Khün) Abrahám ács, Szalai András, Wittmayr Mátyás suszter, Kliemer Mihály tímár, Mülnér János és Moldauer György. Nevük után

a 33 új telepes között 16 magyar, a magyar nevéek közül azonban többekről tudjuk, hogy katolikus rác volt.

1693-ban csupán hárman kaptak teleklevelet, nevezetesen Vorstern Kristóf kamarai tanácsos és élelmezési főbiztos (General Proviantmeister), továbbá Kolbacher Lambert harmincadhivatali ellenőr (mindegyikük 3—3 házat vásárolt), végül Krupinszky Anna.

Az 1694 és 1695 évi teleklevelek a telekkönyvek második kötetében vannak feljegyezve, de mindkét esztendőben csak kevés teleklevelet adtak ki. 1694-ben teleklevelet kaptak Pösniger János Mihály kapitány (még 1688-ban vásárolta meg a házhelyet), és Wilfersheimb Miklós élelmezési biztos (az első adminisztrátor fiától, br. Werlein Józseftől vásárolt házhely). 1695-ben Schweidler Antal hadbiztos és gr. Heidersheimb Donát főhadbiztos kaptak teleklevelet.

1696-ból mindkét telekkönyvben találunk bejegyzéseket. Az első telekkönyvben a következők szerepelnek: Kolbacher Mátyás harmincadhivatali ellenőr (néhai Watula Jakab harmincadhivatali ellenőr házhelye), Ruesswurm Renáta asszony (Knöper Bálint hadnagy házhelyét vette meg Ruesswurm Illés), Freiburger Sebestyén cipész, Baranyi Mihály, Szabó János (2 házhely), Tóth Mihály (2 házhely), Sötér Tamás és Csizmadia Mihály. 8 közül 5 magyar. A másik telekkönyvben a következők fordulnak elő: Huszár János nemes, Peringer György kereskedő. (Heusler György házhelyét vette meg), Franzin János kéményseprő, Méhes Jakab mészáros, Erny Sebestyén suszter, Fochhinger János kőműves, Pürckher Pál tímár és Lechner János ács. 8 közül csupán 3 magyar.

Ezek nyilván nem az összes adatok, mert közben üres lapok is maradtak a telekkönyvben. Innen tehát nem lehet következtetni az összes állandó telepésekre, de nem lehet a polgárok törzskönyveiből sem, mert a polgárjogot is a kamarai adminisztrátor adományozta s erről nem készültek megbízható feljegyzések. Rossz nyomon indult tehát Schmall Lajos, mikor a polgárok törzskönyveiből akarta a telepítés menetét megállapítani. Más alapot kellett ezért keresnünk s ezt abban az összeírásban találtuk meg, melyet felsőbb rendeletre készített 1696 október 8-án a budai tanács.⁹ Ez összeírás

⁹ Budai lajstromozatlan iratok.

a pesti telepeseket egyenkint felsorolta, de összesítő kimutatás is készült róluk, amely általános képet nyújt Pest város közviszonyairól.

Ez utóbbi szerint a török hódoltság alól felszabadult Pest első telepesei valósággal koldússzegények lehettek, s itt csupán azok telepedhettek meg, kik a védettebb, mezőgazdasági művelésre alkalmasabb, s állandó helyőrsége révén több kereseti lehetőséget nyújtó Budán nem tudtak elhelyezkedni. A jelzett összeírás szerint ugyanis az összes pesti házak száma 218 volt, s ebből 182 esett a közönséges polgárookra (10 a tanács tagjaira), 36 a nemesekre és katonákra. Nem minden polgárnak volt azonban háza, hanem 22 polgár másnál lakott albérletben. A házak természetszerűen nem voltak egyformák, hanem a 218 közül 4 nagyobb méretű ház volt, 46 közepes s 168 nagyon egyszerű, talán nyomorúságos is.

Mint hogy a város területe mezőgazdasági művelésre nem volt alkalmas, az új telepések csaknem kizárólag az iparosok és kereskedők sorából kerültek ki. Az összeírás csupán 3 kereskedőről emlékezik meg, de tud még ezeken kívül 3 szatócsról és 1 vaskereskedőről is. Annál nagyobb volt az iparosok száma, s ezek foglalkozásuk szerint a következőleg oszlottak meg: 1 gyógyszerész, 4 borbély, 4 kőműves, 7 asztalos, 4 kádár, 3 gombkötő, 10 szabó, 4 lakatos, 4 csizmadia, 7 szűcs, 7 cipész, 3 szappanos, 1 tímár, 2 kerékgyártó, 1 szilgyártó, 3 takács, 1 üveges, 3 pék, 4 ács, 1 nyerges, 3 mészáros, 2 kovács, 1 fazekas, 2 aranyműves, 1 kötélverő, 2 esztergályos, 1 mézeskalácsos, 2 puskaagykészítő, 1 kéményseprő, 1 puska-műves, 1 kőfaragó, 1 pipacsináló és 1 gombkészítő, vagyis a mesteremberek összes száma 1696-ban 93 volt.

Ezekon kívül 92 napszámos is lakott a városban, ezek azonban oly nagy szegénységben éltek, hogy adót nem lehetett remélni tőlük, pedig az összeírás épen adóztatási célokra készült. A lakosság csekély számának indokolására azt hozza fel az összeírás, hogy a járványok ismételten megtizedelték a telepeseket. Ezt igazolja az udvari kamara 1692 május 28-i rendelete is, melyben a kamarai adminisztrációt a járványok elleni intézkedésre útásítja. A járványokat valószínűleg a harctérről visszatérő beteg katonák hurcolták be, kiket barakokban ápoltak.

1656
Megemlíti az összeírás, hogy Pesten kevés volt a szántó-föld, a 218 ház közül azonban 115 mellett kert is volt, amelyekben konyhai veteményeket termeltek. Egyáltalán nem volt erdejük, s a tűzifát máshonnan kellett beszerezniök. Az árvíz gyakran elöntötte a város területét s így legelőjük sem volt elegendő, de ha lett volna is legelőjük, a gyakori katonai beszállásolások alatt tönkrementek volna.

Ez igazán sivár képet nem kell túlkomolyan venni, mert az adóztatás ellen minden lehető felpanaszoltak az érdekeltek, s e panaszoknak a hasonorsú budai tanácsosok szívesen helytadtak. Ha most a már említett 1696. évi összeírás részletes adatait vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a tanács tagjai kivétel nélkül háztulajdonosok voltak, s az iparűzők sorába tartoztak. A bíró Proberger Jakab sörfőző volt (3 szobás emeletes ház és műhely, 33 köblös föld és major), a tanács tagjai pedig a következők voltak: Herold Siegfried gyógyszerész, Eschenprugger Fülöp vendéglős (Arany Sas, 4 szobás ház), Kalcher Márton kőműves (3 szobás ház), Mosell Antal jegyző (4 szobás ház), Sax Simon köteles (2 szobás ház és 4 köblös föld), Gyöngyösi János gabonakereskedő (1 szobás ház és 10 köblös föld), Pollermann Mátyás gazdálkodó (1 szobás ház), Nusnicker János (emeletes háza épülőben s major), végül Linzer János zöldségárús (2 szobás ház). Az összeírás szerint Herold Siegfriednek nem lett volna háza, ami lehetetlen, mert egyike volt a város legelőkelőbb polgárainak. A legvagyonosabb azonban a bíró volt, s valószínű, hogy azért is lett bírónak. Nemzetiségre csupán Gyöngyösi János látszik magyarnak, de ez sem bizonyos, mert gyöngyösi eredetű görög is lehetett. Feltűnő, hogy a sok tanácsstag mellett, a jegyzőn kívül, más tisztviselőt nem tartottak, mert ilyet az összeírás adatai között nem találunk, pedig még az albérlők foglalkozása is meg van jelölve. A vármegye tisztviselői közül a következők telepedtek meg állandóan Pesten:

Zoltán László megyei főbiztos (2 szobás ház és 16 köblös föld).

Szeredy Ferenc megyei táblabíró (4 szobás ház, 56 köblös föld és dunai malom, asztalos és halász albérlők).

Fitos Ferenc megyei szolgabíró (3 szobás ház).

Sötér Tamás megyei szolgabíró (3 szobás emeletes ház és 35 köblös föld).

Sötér Ferenc megyei alispán (4 szobás ház és nagy udvar).

Szunyogh Imre megyei szolgabíró (3 szobás régi ház).

Lendvay György megyei szolgabíró (3 szobás ház és 20 köblös föld).

Az alispánon kívül tehát 4 szolgabíró és 1 táblabíró voltak pesti háztulajdonosok, kívülök még Kászonyi Tamás megyei biztos is Pesten lakott, ő azonban albérli volt a benecsek házában.

Jóval nagyobb volt a megyei tisztviselőknél a Pesten megtelepedett császári tisztviselők száma. Elsősorban a hadsereg élelmezésével elfoglaltakat kell megemlítenünk, mert ezek kivétel nélkül vagyonos emberek voltak, amit hivatásuk eléggé indokolt is. Nevezetesen Vorstern Kristóf élelmezési főbiztos (16 szobás kényelmes emeletes ház és 84 köblös föld), Pöck Boldizsár élelmezési főbiztos (3 szobás ház cselédlakkal és istállóval, nagy kert, 100 köblös föld és major, 1 albérli), Wilfersheimb Miklós élelmezési biztos (16 szobás gyönyörű ház épülőben), továbbá Ingram József élelmezési biztos (épülőfélben levő ház). Ezeken kívül hadbiztosok is laktak Pesten, nevezetesen: Puchner Richárd (4 szobás emeletes ház), és Schweidler Antal (házhely és major), akik valószínűleg a hadsereg nevében intézték az élelmezési ügyeket.

Nagy számmal voltak ezenfelül Pesten sőtisztek, ami a sóárúsításnak itteni összpontosítása mellett szól. Ilyenek voltak Leistner Ignác (4 szobás ház), Paur János (1 szobás háza épülőben), Vorstern Sebestyén sóhivatali biztos (6 szobás szép ház), Durczenwald János (2 szobás emeletes ház), Hofer Ferenc (9 szobás emeletes ház), sőt albérletben is lakott a városban sőtiszt.

Ezekon kívül császári hivatalnokok voltak: Prunner György kamarai erdőmester (az ostrom alatt megsérült ház, 2 albérli), Kalpocher Lambert harmincadhivatali ellenőr (egyik 2 szobás háza épülőben, másik 4 szobás háza gyönyörű kerttel, 100 kapás szőlő, 2 zálogban birt dunai malom és major), Lazicz Péter hajóhivatali tiszt (csak majorja van megemlítve), Sor György rendőrkapitány (2 szobás ház) és Keppel Menyhért hídvámszedő (4 szobás ház).

Ezek képezték a város előkelőségét s különösen Vorstern Kristóf élelmezési főbiztos és Wilfersheimb Miklós élelmezési

biztos házai emelkedhettek ki a szerény polgári házak sorából, de Hofer Ferenc sőtiszt és Vorstern Sebestyén sóhivatali biztos házai is az előkelőbbek közé tartoztak. Ezek természetesen kivétel nélkül németek voltak, s a telkek kiosztására jogosított budai kamarai igazgatóság különös pártfogásában részesültek. Ha vagyonukat tekintve nem is versenyezhettek a felsoroltakkal, de társadalmi álláson egyenrangúak voltak velük a Pesten megtelepedett katonatisztek. Ilyenek voltak: Pittner Miksa zászlós (2 szomszédos roskadozó ház 1—1 szobával, albérlő Zucker Miklós kerékgyártó), Plöschl Jakab hadnagy (3 szobás ház, mely a „Fehér Rózsa“ cégér alatt vendégfogadóul szolgált), gróf Heidersheimb tábornok örökösei (2 szobás ház), Forgács Neid kapitány (2 szobás ház, 3 napszámos albérlő), Torkos (Tarkosnak írva) kapitány (2 szobás ház), Schweidler Miklós zászlós (épülő kétemeletes ház, 5 szobával és major), Demeter János rác kapitány (3 szobás emeletes ház, 20 köblös föld, félmalom és major).

A magyar főnemesek és nemesek közül háztulajdonosok voltak a nádor (3 szobás ház) és gr. Koháry (törökkori rossz ház), ezek egyike sem lakott azonban soha Pesten. Kállay András korponai nemesnek 2 szobás háza volt, s ebben 1 fuvaros, 1 gombkészítő és 1 katona lakott albérletben. Marckhel János selmeci nemesnek végül 3 szobás emeletes háza volt, melyben a kerepesi postamester lakott albérletben.

Kecskemét és Körös városoknak is volt ez időben 1—1 háza a városban, de ezekben csak 1—1 őr lakott.

Itt lakott a bécsi bencések prefektusa, Putanicz János, aki később Pest város plébánosa lett, 3 szobás házában Kászonyi Tamás megyei biztos lakott albérletben.

A város értelmiségéhez sorozandó az egyetlen tanító Apczy János, kinek 1 szobás házában 1 fuvaros lakott albérletben. Ide sorozandók végül a sebészek, nevezetesen Finck János, kinek 2 háza is volt, s az egyikhez 6 köblös föld is tartozott. Wirnz Vilmos 3 szobás házában egy másik sebész is lakott albérletben, Lederwas Bertalan fürdős 1 szobás háza pedig csak akkor épült.

Ezután a mesterembereket soroljuk fel, kiknek nagyobb része német ugyan, de magyar is van szép számmal, s néhány rác is akad. Ezek névszerint a következők:

Pichler Mihály suszter, 2 szobás rombadőlt ház.

Kaylinger Kristóf lakatos, 2 szobás ház.

Hartl Henrik kerékgyártó, 2 szobás épülő ház, 3 köblös föld, lakatos albérlő.

Prunmayer Vitus asztalossegéd, pincelakás.

Frehinger János kőművessegéd, 1 szobás épülő ház.

Lakatos István lakatos, 1 szobás ház, 6 köblös föld, csizmadia albérlő.

Reutenbacher György asztalos, 2 szobás ház.

Suchentrunk György kőműves, 2 szobás ház, 30 köblös föld.

Sarlay János gombkötő, 2 szobás ház, 6 köblös föld, nap-számos albérlő.

Vich Jakab kőfaragósegéd, 1 szobás törökkori ház és kert.

Ramler Ferenc kádár, 1 szobás ház.

Widmayer Mátyás suszter, 2 szobás kertés ház, albérlő.

Kovács Péter kovács, 1 szobás, kertés ház, 10 köblös föld.

Pachschneider János kőműveslegény, 1 szobás épülő vályogház.

Rubendunts Lőrinc takács, 1 szobás, kertés ház, 7 köblös föld.

Szemerédi Benedek gombkötő, épülő ház, 20 köblös föld.

Oswald Pál horvát suszter, 1 szobás vályogház.

Prandler Ferenc kőműves, 1 szobás vályogház.

Erdős István szabó, 1 szobás, kertés ház, 1 köblös föld.

Ötvös Mihály aranyműves, 1 szobás roskadozó ház.

Klimmer Mihály kádár, 3 szobás ház, albérlő.

Szilasi Pál csizmadia, 1 udvarban 2 ház 2—2 szobával.

Császár Mihály kardcsászár, 2 szobás, kertés ház, 4 köblös föld, lakatos albérlő.

Stannovitz Mátyás szabó, 2 szobás emeletes ház, 2 köblös föld, szabó és gombkötő albérlők.

Petrovicz János szűcs, 1 szobás ház, műhely és kert, csizmadia albérlő.

Schuch Mihály fazekas, 1 szobás, kertés ház.

Hubert Ádám asztalos, 2 szobás, kertés ház, 2 másik szoba épülőben, albérlő.

Aurer Márton suszter, 2 szobás, kertés ház, albérlő
Kiser Ferenc asztalos.

Nachtigal Sámuel ács, 2 szobás, kertés ház és 2 köblös föld.

Krausmüller Pál szabó, 2 szobás, kertes ház, albérlő.

Biankovics Jakab szűcs, 1 szobás, kertes ház.

Ács Péter rác asztalos, 1 szobás, kertes ház, 4 napszámossnak ingyen szállást ad.

Lehner Balázs asztalos, 1 szobás háza épülőben.

Rácz Péter szűcs, 1 szobás vályogház és kert, 2 napszámoss albérlő.

Szűcs János szűcs, 3 szobás törökkori ház, 9 köblös föld, 2 napszámoss albérlő.

Szappanos Miklós szappanos, 1 szobás emeletes háza épülőben, 20 köblös föld.

Schiffer Mátyás puskaagykészítő, egy udvarban 2 kis ház, 12 köblös föld, napszámoss albérlő.

Lakatos Gábor puskaműves, 1 szobás ház műhellyel, 1 albérlő.

Pipacsináló Ferenc szűcs, 1 szobás ház, 1 köblös föld, napszámoss albérlő.

Turpis György csizmadia, 2 szobás ház, 1 köblös föld.

Kühn Ábrahám asztalos, 2 szobás, kertes ház, sótiszt — albérlő.

Korb Ferenc ács, 3 szobás, kertes ház, albérlő.

Pfeiffenmacher Lukács pipacsináló, 1 szobás, kertes ház, 2 napszámoss albérlő.

Ries Gáspár kádár, 2 szobás ház.

Moldauer György szerszámkészítő, 3 szobás emeletes ház, rézöntő, asztalos, kőműves és bába albérlők.

Bobits Péter szappanos, 1 szobás emeletes ház műhellyel, kert és malom.

Trenker Mátyás kőműves, 3 szobás, kertes ház, albérlő.

Szabó Iván szabó, 1 szobás, kertes ház.

Simonovitz Péter szűcs, 2 szobás, kertes ház és malom.

Langenmantl Burghard puskaműves, 1 szobás roskadozó ház.

Bobics János szűcs, 5 szobás, kertes ház, albérlői szappanos és aranyműves.

Maister Mátyás asztalos, 2 szobás ház, albérlő.

Grienenwaldt Pál puskaagykészítő, 2 udvarban 2 ház és kert.

Mayer Keresztély nyerges, 1 szobás ház műhellyel és kert.

Hörmannstorff Ferenc lakatos, 1 szobás ház műhellyel, 1 napszámosnak ingyen szállást ad.

Riemer Márton szíjgyártó, 1 szobás, kertes ház, 2 köblös föld, suszter albérlő.

Knöpfmacher Márton gombkészítő, 1 szobás ház műhellyel, 6 köblös föld.

Pröcel Bertalan üveges, 1 szobás ház műhellyel.

Stiglmayer Jakab szabó, 2 szobás ház.

Sich Mihály kőműves háza épülőben.

Antonovich Iván szűcs, 2 szobás épülő ház és budai szőlő.

Reck György lakatos, 3 szobás emeletes háza épülőben, 5 köblös föld, 2 albérlő.

Ried János ács, 3 szobás ház műhellyel, esztergályos albérlő.

Ivánics Márton gombkötő, albérlőképen lakik a plébánián.

Francin János kéményseprő, 1 szobás épülő ház.

Siebert György szabó, háza most épül.

Pösenreiter János kádár, háza most épül.

Erny Sebestyén kovács, háza most épül.

Mayer Márkus asztalos, 1 szobás új ház.

Dagó András lakatos, 1 szobás ház műhellyel, gabonakereskedő albérlő.

Herus Sámuel tímár, 3 szobás ház és budai szőlő.

Schölb Péter kőműves, egy udvarban 2 kis ház, albérlő Peringer Tamás kőfaragó.

Pfeifer Lőrinc ács, 3 szobás ház, albérlő esztergályos.

Franz György szabó, 2 szobás ház.

Csizmadia András csizmadia, 1 szobás háza most épül.

Szabó Ferenc szabó, 1 szobás, kertes ház, 5 köblös föld.

Novagli Lukács csizmadia, 1 szobás kerti ház.

Szabó Kozma, 1 szobás, kertes ház.

Bogdán rác asztalos, vályogháza most épül.

Amint a felsorolásból megállapítható, a mesteremberek képezték a megtelepedett lakosság zömét. Az iparúzés azonban ez időben még nem volt jövedelmező foglalkozás, mert vásárok még nem voltak, s a városban nem volt megfelelő fogyasztó közönség. Viszont a város határa földmívelésre nem volt alkalmas, s ezért egyéb kereset hiányában sok iparos bor- és sörméréssel foglalkozott. Ez a foglalkozás viszont

azért volt jövedelmező, mert az átvonuló katonaság szívesen szállott meg Pesten.

E mesteremberek alkották a városi lakosság középosztályát, szerény vagyoni és kereseti viszonyokkal, de egyszerűsmind szerény igényekkel is. Házaik csaknem kivétel nélkül nagyon egyszerűek voltak, s többeknek a piacon volt a műhelye. Ez egyszerű házakban azonban sok albérlőt találunk, amit egyrészt a lakáshiány indokolt, másrészt ez úton is keresethez jutottak a háztulajdonosok. A legtöbb ház mellett kert is volt, de ez csak egyszerű konyhakert (pro culina), ahol a háztartáshoz szükséges zöldséget termelték.

A kereskedők sorában a legtekintélyesebbek voltak Prean Móric és Sautermeister Ferenc, mindketten bécsi eredetűek s posztóval kereskedtek. Sautermeister Ferenc házáról nem emlékezik meg az összeírás, Prean Móric azonban 3 szobás házat épített és 15 köblös földje is volt. Volt kívülük még egy posztókereskedő, nevezetesen Csisak Jeremiás, ez azonban hűtványabb abaposztóval kereskedett. Különben két szobás, kertes háza volt, s Pozsgay István szabó volt az albérlője.

Vaskereskedő volt Hasszán János, kinek házáról nem emlékezik meg az összeírás.

Gabonával kereskedtek Versegi Jurkó és Kis Forgács, az elsőnek 1 szobás háza és 7 köblös földje volt, a másíknak 1 szobás háza (albérlő halász) és 4 köblös földje. Ide sorozandó Gyöngyösi János tanácsnok is, kiről azon véleményt adtuk elő, hogy görög volt, s ugyanazt ismételjük meg most másik két szaktársáról is.

Kereskedeéssel foglalkoztak ezeken kívül Scopek Ferenc (háza épülőben), Radovanovits Zsigmond (1 szobás ház, a másik szoba épülőben), Peringer Kristóf (3 szobás ház), Emmanuel Miklós (1 udvarban 2 ház és malom), továbbá Augusztin György (2 szobás emeletes ház és 4 köblös föld), Niehrer Márton belsőrészkereskedő (2 szobás ház, 4 köblös föld, mézeskalácsos albérlő) inkább a mészárosok közé sorozandó.

A kereskedelem terén a német és görög elem kezdettől fogva vetélkedett egymással, s e vetélkedés az egész XVIII. századon át tartott. Feltűnően sok volt a városban a vendégfogadó, ami arra mutat, hogy sok idegen fordult meg benne. A „Fehér Hajóhoz“ címzett vendégfogadó tulajdonosa Heissler Lőrinc volt (6 szobás emeletes ház és 10 köblös föld).

A „Fehér Lóhoz“ címzett vendégfogadó a Sor János tulajdona volt (4 szobás törökkori emeletes ház).

A „Fehér Ökörhöz“ címzett vendégfogadó Reitter Egyed tulajdona volt (3 szobás ház).

Az „Arany Sashoz“ címzett vendégfogadó a Lehner Mihály tulajdona volt (4 szobás ház és 10 köblös föld).

Az „Arany Horgonyhoz“ címzett vendégfogadó Eiserich Sámuel tulajdona volt, aki azonban egyszersmind kereskedéssel is foglalkozott (3 szobás ház és 10 köblös föld).

A vendégfogadókban természetesen korcsma is volt, s a fogadósokon kívül a következők foglalkoztak iparszerűen bor vagy sörméréssel:

Monor János (1 szobás, kertes ház és 3 köblös föld), Halász Angelika (1 udvarban 2 kis ház), Szabó János (2 szobás ház és 4 köblös föld, takács albérlő), Pressburger István (2 szobás ház), Schelhaus József (2 szobás épülő ház), Ehrenreich Pál (2 szobás ház), Rovás Jánosné (1 szobás ház és 1 köblös föld), özv. Csizmadia Mihályné (1 udvarban két kis ház, albérlő horvát suszter), özv. Ficsórné (2 szobás szép ház és 3 köblös föld), Baranyi Mihály (épülő ház és 1 köblös föld), valamint a többi alkalmi bor- és sörmérő, kiknek más foglalkozásuk is volt. A sört Proburger Jakabtól kellett szerezniök, mert más sörfőző nem volt a városban; szőlőműveléssel azonban többen is foglalkoztak, ámbar szőlők a budai oldalon voltak. Ilyen szőlőművelők voltak Georg Pál (törökkori két szobás ház, budai szőlő és malom), Josó Miklós (1 szobás ház és 16 köblös föld), Szűcs Mátyás (1 szobás ház és több szőlő), Szűcs Ferenc (1 szobás roskadozó ház, csepeli szőlő).

A szőlőművelőknél nagyobb számmal voltak képviselve a földművesek. Ilyenek voltak: Hatniak András (épülő vályogház), Szabó István (2 szobás ház, 8 köblös föld, albérlő napszámos), özv. Grobcsikné (3 szobás emeletes ház, 5 köblös föld, albérlők Tóth Mihály megyei esküdt, 1 szabó és 1 sőtiszt), Tóth Gábor (2 szobás vályogház, 7 köblös föld, albérlők 1 kocsis és 1 napszámos), Domai János (1 szobás roskadozó ház, 10 köblös föld, albérlő napszámos), Mitrovicz József (2 szobás ház, 30 köblös föld), Rácz Zwió (2 szobás törökkori ház, 6 köblös föld, 4 napszámos albérlő), Vezekényi Mihály (2 szobás ház, 10 köblös föld), özv. Forgácsné (2 szobás ház, 10 köblös föld, albérlő két napszámos), Urban János (1 szobás vályog-

ház, 10 köblös föld), Rácz Mihály (2 rossz ház, 44 köblös föld), Szabó Gábor (törökkori ház, 8 köblös föld), Mihály rác (2 szobás régi ház, 15 köblös föld), Miklós özvegye (2 szobás törökkori ház, 15 köblös föld, albérlő 2 napszámos).

A lakosság élelmezésével a következők foglalkoztak iparszerűen:

Fodor György mészáros, 4 szobás ház és 38 köblös föld, albérlői Ratitka György mészáros és 1 sőtiszt.

Méhes Jakab mészáros, 3 szobás ház és 10 köblös föld.

Ezeken kívül Rodl János budai mészáros is kezdett Pesten házat építeni, de betiltották, mert valószínűleg Budán már volt háza.

Döppel Mátyás pék egyik háza 3 szobás, a másik épülőben, 7 köblös föld és — malom.

Hauer János pék, emeletes háza épülőben.

Kleinhackel György pék, 2 szobás ház és műhely.

Pécs János halász (előbb Heissler tábornok jobbágya), 3 szobás ház, 1 molnár és napszámos albérlő.

Pistori János, 1 szobás ház.

Ezek az iparágak nagyon jól jövedelmezhettek, mert a felsoroltak csaknem kivétel nélkül jómódúak. Meg kell ezenkívül jegyezni, hogy a pékek kivétel nélkül németek, a mészárosok pedig magyarok, amit alig tulajdoníthatunk tisztán a véletlennek.

A város forgalmának élénkségére mutat, hogy feltűnően sok volt benne a fuvaros és hajós. Fuvarosok voltak a következők: Lendi György (1 szobás vályogház, 17 köblös föld, albérlő pásztor), Steimbrecher György (2 szobás vályogház, 20 köblös föld, albérlő), Török János (2 szobás ház, budai szőlő, 10 köblös föld, albérlő Szabó Mihály fuvaros), Szalai Pál (1 szobás ház, 10 köblös föld, albérlő napszámos), Sotos István (1 szobás ház), Neid György (1 szobás ház, 10 köblös föld, albérlő napszámos), Heisler György (1 szobás ház, 3 köblös föld), Szabó Ferenc (2 szobás ház, 6 köblös föld), Pirker Pál (1 szobás ház, 4 köblös föld), Szegedi Mihály (1 szobás törökkori ház, 1 köblös föld), Zorad György (1 szobás ház).

Hajósok és hajómunkások voltak a következők: Németh György (1 szobás ház, 2 köblös föld, albérlője Prean kereskedő szolgája), Leeb Pál (2 szobás ház), Braunsreiter János (2 szobás ház, 1 köblös föld), Szandai Péter (1 szobás vályog-

ház, albérlő), Rácz Saria (2 szobás ház, napszámos albérlő), Zelik (sárból épült 2 szobás ház, albérlő hajómunkás), Halász János (sárból épült 1 szobás ház), Witsch István (1 szobás házacská, napszámos albérlő), Mészáros Lajos (1 udvarban 2 ház, 2 napszámos albérlő), Rácz Markó (1 szobás ház, 2 napszámos albérlő), Hafner János (1 szobás vályogház épülőben), Taschner Tamás (1 szobás ház épülőben), Jeremiás rác (1 szobás vályogház), Péter rác (2 szobás ház, napszámos albérlő), végül Bozsó rác (vályogház).

Amint a felsorolásból láthatjuk, a fuvarosok közt elég sok magyar volt, s csaknem mindegyiknek volt egy kis földcskéje is. A hajósok közt is voltak magyarok, de rác is akadt bőven, s ezek már szegényebb emberek voltak.

A legvégén említjük meg a napszámosokat, kiknek névsora csupán akkor lenne teljes, ha az albérlőket s a kegyelemből befogadottak neveit is tudnók. Háztulajdonosok voltak közülök: Markovich Samota (pincelakás, 1 köblös föld, napszámos albérlő), Budai János (2 szobás vályogház, napszámos albérlő), Rács Ostoja (1 szobás épülő ház, 2 napszámos albérlő), Kovács István (épülő 2 szobás emeletes ház), Szücs György (1 szobás ház, napszámos albérlő) és Ficsór Márton (2 szobás ház, 3 köblös föld, napszámos albérlő). Bizony ezek a háziurak nem voltak valami jómódúak, s különösen a magyarok és rácok közül kerültek ki.

Volt aztán 2 varrónő is a városban, nevezetesen egy Milica nevű özvegyasszony (2 szobás törökkori ház) és Halász Markóné (1 szobás ház, 2 napszámos albérlő), mindketten rácok, s valószínűleg inkább hímzéssel tartották fenn magukat.

Háztulajdonos volt végül néhány olyan telepes, kiknek foglalkozását az összeírás nem jelölte meg s mi sem tudtuk megállapítani. Ilyenek voltak: özv. Mihaziné (2 szobás vályogház, napszámos albérlő), Forgács Commaríni (1 szobás roskadozó ház és kert, albérlő földműves), Mészáros Sándor (2 szobás ház, 12 köblös föld és malomrész, albérlő 3 napszámos), Rácz Koszta (háza épülőben), özv. Szücs Istvánné (1 szobás, kertés ház), Angl Mátyás (1 szobás régi ház, albérlő Horváth Mátyás fuvaros), Russwurm Gertrúd (2 szobás roskadozó, emeletes ház, albérlő sebész), végül Szappanos Miklós (2 szobás vályogház és kert).

Ezek közül Russwurm Gertrúd új telepes volt, s azért mondja róla az összeírás, hogy vagyonából élt. Mészáros Sándorról pedig azt hisszük, hogy gazdálkodó lehetett.

Az előadottak alapján elég tiszta képet alkothatunk magunknak az új telep társadalmi viszonyairól, illetőleg megállapíthatjuk, hogy a lakosság túlnyomó része iparos volt, a mezőgazdaság csak nagyon gyengén volt képviselve. Az ipari foglalkozás azonban vásárok hiányában még nem biztosított állandó megélhetést s ezért az iparosok legnagyobb része mezőgazdaságot is űzött, sőt bor- és sörméréssel is foglalkozott, ami a katonai átvonulások következtében s az élénk idegenforgalom mellett megfelelő keresethez juttatta a polgárokat.

A népösszeírás adatainak részletes ismertetése kapcsán igyekeztünk mindig kiemelni a magyar elemet, amely kezdetől fogva előszeretettel költözött a városba. A magyar elem jelentősége mellett tesz tanúságot már az is, hogy az 1696. évi összeírás szerint a város egyetlen tanítója, Apczy István, magyar ember volt, már pedig ha a német elem erősebb lett volna, aligha alkalmaztak volna magyar tanítót. Megváltozott a helyzet, mikor a plébánia vezetését a jezsuiták vették át, mert a jezsuita plébános ajánlására már 1703 április 13-án Setzer Józsefet alkalmazta a tanács német tanítóul (vor ein teutschen Schulmeister) s a magyar tanító ellenőrzésével is megbízták (völlige 'Direktion haben soll). Ez ellen a magyar plébános (Ungar. Pfarrherr) óvást emelt ugyan a tanács előtt, de csupán annyit tudott elérni, hogy az ügyet megbeszélték a német plébánossal.¹⁰ Ez a megbeszélés nem üthetett ki kedvezően a magyar tanítóra, mert a következő tanácsülésen már csupán azt kérte, hogy hagyják meg addigi járandóságait. A tanács erre úgy határozott, hogy Szent-Mihály napjáig megengedte az iskolapénz szedését s meghagyta a magyar és rác stólából reaeső rész élvezetében. Ebből következik, hogy 1703-tól magyar és német tanító, magyar és német plébános volt a városban, a magyar elem tehát még mindig megtartotta egyenrangúságát a némettel.

Lényegesen megváltozott a helyzet a Rákóczi-felkelés alatt, amikor is a budai vár ágyúinak lőtávolságában a német

¹⁰ Tan. jkv.

polgárság nyugodtan berendezkedhetett, a magyar telepesek nagy része azonban elhagyta a várost. A felkeléssel szemben a város védekezésre rendezkedett be, s az 1703 szeptember 1-i tanácsi rendelet megerősítette a polgári őrségeket, s intézkedett a német, magyar és rác fegyveres polgárság fegyelmezése tárgyában. A budai várparancsnok rendeletének megfelelően a következő őrségeket állítják ki: a felsővízi-rondellánál a hajóhivatal mellett minden éjszaka 1 káplár és 6 ember, a meghasadt rondellánál 1 örvezető és 5 ember a hatvani kapunál 1 káplár és 9 ember, a boszorkány-rondellánál (Hexen-Rondell) 1 káplár és 9 ember köteles örködni s erről Kling városkapitányt is értesítik. Ugyanakkor a budai Zeughausból 3 mázsa löport kérnek, amelyből 1 mázsát azonnal szétosztanak a polgárok között, kérnek továbbá fegyvereket és golyókat, hogy a polgárság kellően fel legyen készülve az esetleges támadások ellen.

Ezekre az intézkedésekre szükség volt, mert a budai vár nem akadályozta meg a felkelőket abban, hogy 1704 december 20-án a város falait meg ne rohanják s csupán Neander kapitány éberségén múltott, hogy a kísérlet nem sikerült. Erről Neander kapitány számára 1705 február 6-án bizonyítványt is állított ki a tanács,¹¹ amit valószínűleg nemességkieszközlésére akart felhasználni.

1696-tól 1703-ig lényeges átalakuláson ment át Pest városa, mert amint a pesti tanács által 1703-ban adózási célokra készült összeírásból¹² megállapítható, az 1696 évi 218 házzal szemben a házak száma 342-re emelkedett, 8 esztendő alatt tehát 124 új ház épült. Az 1703 évi összeírásban az úgynevezett Ujvilág (New-Welt) is bennfoglaltatott, ami alatt Schmall¹³ szerint a városfalak mentén épült házsort kell érteni. Ezt a házsort többnyire rácsok építették, kiket a már említett terv szerint 1702-ben telepítettek be tömegesen. Az 1703 évi összeírás szerint a polgári lakosság (Schmall szerint családok) száma 386 volt, ebben azonban a zsellérek (Kleinlhäusler) is bennfoglaltatnak. Kimutatja továbbá a jelzett összeírás, hogy a pesti polgárok évi bortermeése a budai és csepeli

¹¹ Tan. jkv.

¹² Pestvárosi Levéltár. Int. am. 701.

¹³ Adalékok I. k. b. I.

szőlőkben 2137 akó volt s ezen felül behoztak még kimérés céljaira évi 852 akó bort. Boron kívül azonban évi 327 akó sört is kimértek, amiből következik, hogy a borfogyasztás lényegesen nagyobb volt. Szántóföldjeiken évi 909 véka búzát, 214 véka árpát, 138 véka zabot és 10 véka kölest termeltek, s állatállományuk 114 ökörből, 151 lóból, 610 tehénből és 1245 juhból állott. Az iparból és kereskedelemről származó jövedelmet nem mutatta ki az összeírás, pedig Pest város lakosságának éppen ez volt a fő kereseti forrása.

A Rákóczi-felkelés alatti események erősen megviselték Pest városát és lakosságát, amint ez az 1709 december 17-én adóelengedés ügyében készült beadványából megállapítható.¹⁴ Azt mondja ugyanis a nevezett beadvány, hogy a felkelés előtti lakosságnak alig fele maradt meg (civibus et incolis ejusdem nec media superesse reperiatur). Hat esztendő alatt, az ellenség folytonos nyugtalanítása miatt nem művelhették földjeiket, s szőlők is parlagokká lettek. A lakosság egy része elhalt, vagy megöletett, más része elhagyta a várost. Különösen akkor ment tönkre a város, amikor gróf Rabutin tábornok hadserege a jégzajlás miatt két hétig nem tudott átkelni a Dunán s a várost teljesen felélték. E véginségtől ekkor csupán az mentette meg a lakosságot, hogy a budai élelmezési raktárból kenyeret utaltak ki számukra. Számszerint pedig a felkelés tartama alatt elvesztettek 165 polgárt, a zsellérek közül alig maradt 10 a városban, elpusztult összesen 62 ház, s lakatlan maradt 50, ami valósággal nagy pusztulást jelentett. Mindezeket számbavéve megállapíthatjuk, hogy Pest városa erősen tönkrement a felkelés alatt s nagy erőfeszítésekre volt szükség, hogy a normális polgári élet újból megindulhasson.

Pest város népességének 70 év alatti szaporodásáról általában a város közviszonyainak ez idő alatti fejlődéséről teljesen megbízható képet nyújt a városi tanács 1765 május 9-én kelt jelentése,¹⁵ mely a következő adatokat tartalmazza: A polgári lakosság összlétszáma 2692 volt (1300 férfi és 1392 nő), ezeken kívül 42 nemes és 896 napszámos lakott a városban. E számban nem foglaltatnak benne a gyermekek, mert az 1766 szeptember 10-i tanácsi jelentés szerint¹⁶ a kegyes-

¹⁴ Pestvárosi Levéltár. Int. am. 892. et. D.

¹⁵ Pestvárosi Levéltár. Int. aa. 4010.

¹⁶ Pestvárosi Levéltár. Int. aa. 4082.

rendiek gimnáziumában 539, a belvárosi magyar iskolában 60, a belvárosi német iskolában 112, az egyik külvárosi iskolában 78, a másik külvárosi iskolában 60 tanuló járt, ami összesen 849 tanulót jelent, s legalább ugyanannyira becsülhetjük azon gyermekek számát, akik nem jártak iskolába.

Az 1765. évi jelentés szerint az összes házak száma 1146 volt, melyek közül 453 kőből, 693 pedig vályogból épült. A 693 vályogház náddal vagy szalmával volt fedve, a 453 kőház közül pedig 222 cseréppel, 231 zsindellyel, vagyis a náddal vagy szalmával fedett vályogházak túlsúlyban voltak, ami a városnak falusi jelleget adott.

Az egyetlen plébániatemplomban 1 plébános s 4 káplán látta el az istentiszteleti teendőket a kegyesrendieknek, szervitáknak, ferencrendieknek, pálosoknak, domonkosoknak és klarissáknak is voltak azonban templomaik a városban.

A közigazgatást a 12 tagú városi tanács intézte, mely mellett 124 tagú külső tanács is működött, vagyis átlag minden tizedik polgár közvetlen befolyást gyakorolt a városigazgatásra.

A város egyetlen kaszárnája a rokkantak palotája volt, amely azonban kiszolgált katonák otthonául szolgált. Középületei a következők voltak: városháza, megyeháza, hajóhivatal, kórház és szegényház, tehát Pest városa 1765-ben még nem volt gazdag középületekben.

A városnak volt sörfőzője s voltak korcsmái, melyekben csupán bort mértek, míg a magánkorcsmákban szállást is lehetett kapni. A malmok, egyetlen városi malom kivételével, magánkézben voltak s 1—1 kőre voltak berendezve.

A városból 4 közút ágazott ki, t. i. a bányavárosi, kassai, erdélyi és temesvári, ami megfelelt a későbbi Váci, Kerepesi, Üllői és Soroksári utaknak.

A kereskedelem és ipar virágzó volt, a mezőgazdaság azonban a rossz talajviszonyok miatt nem tudott fellendülni s ennek következtében a lakosság kénytelen volt a vidékiektől vásárolni mezőgazdasági termékeket.

A tiszti orvoson kívül 2 magánorvos állott rendelkezésre, s volt ezenfelül 9 sebészük, 1 gyógyszerészük s 4 bábájuk.

Ha az ily módon előadottakat az 1696. évi összeírás eredményeivel összemérjük, akkor körülbelül ötszörösét találjuk az akkori összlétszámnak, ami 70 esztendő alatt igazán.

nem nagy eredmény, mert ezek az esztendők, a Rákóczi-felkeléstől eltekintve, a nyugodt fejlődés esztendei voltak s nagyobb reményekre jogosítottak.

Pest város lakosságának kulturális fejlődését a már hivatkozott 1766 szeptember 10-i tanácsi jelentésből láthatjuk, mely az iskolaügy állásáról részletesen beszámolt. E szerint a kegyesrendi gimnáziumot a tanács 1717-ben alapította (ad rhetoricam inclusive) 10.000 frt-al, s 1759-ben újabb 5000 frt-os alapítványt tett, két tanár javadalmazására (ut eadem quovis anno cum mathesi publice inchoari possit), miáltal a gimnázium teljessé lett. Ez intézkedés javára írható, hogy a gimnáziumnak 1764-ben 503, 1765-ben 581, s 1766-ban 539 tanulója volt.

1756-ban jogi szakiskolát is alapított a városi tanács 1 tanárral, kinek fizetését évi 500 frt-ban állapította meg. Ez iskolát átlag 30—40 hallgató látogatta (solent esse juris auditores 30 et 40 pro distinctis nempe temporibus plures et pauciores numero), ami jelentős eredménynek mondható.

Volt magyar tanítójuk, aki évi 75 frt fizetés ellenében 60 tanulót tanított írásra, olvasásra és hittanra. De volt német tanítójuk is, ki ugyancsak évi 75 frt fizetés ellenében 112 tanulót tanított írásra, olvasásra, számtanra és hittanra. A német iskola tehát látogatottabb volt, ami a német lakosság arányszámának emelkedése mellett tesz tanúságot. A külvárosi iskolák egyikében 1 német tanító 78 tanulót tanított írásra, olvasásra és hittanra, de a városi tanácstól csupán évi 12 frt fizetést kapott. A másik külvárosban is német tanító tanított 60 tanulót, fizetést azonban nem kapott a városi tanácstól. A német tanulók összlétszáma tehát 250 volt, ami a 60 magyar tanulóval szemben óriási túlsúlyt jelentett a német lakosság javára.

Ezek a vázlatos adatok élénk fényt vetnek Pest város fejlődésének első századára. Megismerjük belőlük az újjáépítés munkájának első nehézségeit, s a fejlődés lassú menetét. Látjuk a telepítési politika irányelveit, amelyek határozottan kedveztek a német elemnek; Buda előtérbe helyezése azonban lehetővé tette azt, hogy Pesten a magyar elem számottevő tényezővé váljék. A Rákóczi-felkelés Pesten is megváltoztatta a nemzetiségi erőviszonyokat, a magyar elem ugyan megtartotta kezdetben kivívott jogállását, szám szerint azonban

mindinkább háttérbe szorult. Pest fokanként teljesen német várossá lett, s az maradt mindaddig, míg a nemzeti ujjaéledés magyarrá nem tette a németajkú és német érzelmű polgárságot, mely ekkorra nem csupán szám szerint lett jelentőssé, hanem az ország gazdasági életének irányítása is kezébe került.

Gárdonyi. Albert.